

UTVRDA DRID

M i r o s l a v K a t i ć

UDK 728.81 (497.5 Marina)(091)

Izvorni znanstveni rad

Miroslav Katić

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine

Glavno povjerenstvo u Splitu

Autor obrađuje ostatke fortifikacija na brdu Drid kod Marine. Drid se prvi put spominje u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene kao Drido. Isti lokalitet sredinom 12. st. spominje i arapski geograf Edrisi kao Wawguri (Lawgaru), kada je utvrda bila središte Dridske županije. Ustanovljene su dvije arhitektonske faze u izgradnji fortifikacija. Prvu čini sama kasnoantička utvrda na Velom vrhu, dok drugu predstavlja dugi vijugavi zid koji obuhvata Mali vrh. Pomoću njega je cijelo brdo Drid bilo utvrđeno.

Oko 2 km zračne linije sjeveroistočno od Marine nalazi se brdo Drid, važna strateška točka marinskog zaljeva i okolnog kopnenog prostora.

Smješten je u dinamičnom kraškom pejzažu ispresijecanom manjim poljima pogodnim za poljoprivrednu proizvodnju. Jedno je polje ispod sela Gustirna, a drugo se duguljasto pruža od današnje Marine prema Podorljaku. Značajna su još Poljica, pružaju se uz samu obalu pod istočnom padinom Drida, te kraško polje oko sela Vrsine. Ovakvi geomorfološki uvjeti pogodovali su i uzgoju stoke sitnog zuba; stočarstvo je tradicionalna privredna grana marinskog prostora.¹

Drid je bio naseljen u prapovijesno doba kad egzistira kao važnije gradinsko naselje marinsko-rogozničkog kraja. O intenzivnom životu na njemu svjedoče ulomci grube željeznodobne keramike i ostaci kućnog lijepa.

Druga se važna prapovijesna gradina nalazi na brdu Mala Piskaljica (Orijevščak). Njeni suhozidni bedemi od neobrađenog kamena mjestimice su visoki više od 2 metra. Vjerojatno su ih stoljećima popravljale i nadograđivale stočarske zajednice koje su tu mogle imati idealno mjesto za čuvanje svoje stoke.

¹ U srednjem vijeku pašnjaci Drida spominju se kao predmet spora između Splita i Trogira.

Kulturna gomila (33 x 30 m i 5 m visine), koju treba promatrati u kontekstu s Malom Piskaljicom, nalazila se 400 - 500 m zračne linije istočno od gradine na vrhu Vela Piskaljica.

Spomenut ćemo samo još jednu gradinu udaljenu 1 km zračne linije sjeverozapadno od Marine. Ime joj je Pipoganj. Nije bila naseljena, već je bila strateško uporište za kontrolu komunikacije koja je prolazila s njene južne strane kroz dolinu između Marine i Podorljaka. Tuda je kasnije prošla i rimska cesta. Pipoganj ima jedan polukružni bedem okrenut prema sjevernoj strani, tako da se gradina, kad se gleda s današnje magistrale u dolini, uopće ne vidi.

Ovim smo donekle zaokružili prapovijesnu okolnu sliku Drida.²

Antički period je obrađen u članku koji će uskoro biti objavljen.³ Tu je opisana trasa rimske ceste i ubicirana putna postaja Loranum. Za nju smatramo da se nalazila u uvali Stari Trogir. Uz Loranum, na području između Trogira i Šibenika, važno središte je bio i Praetorium. On se nalazio u današnjoj Grebaštici.⁴ Oba lokaliteta su povezana rimskom cestom i navode se u Tabuli Peutingeriani. Praetorium i Loranum su važne pomorske i kopnene putne postaje u doba kad se po čitavom Carstvu promet odvijao nesmetano. Njihov značaj opada u periodu kasne antike kad će u prvi plan izbiti utvrđena visinska središta poput Drida kojim ćemo se ovdje baviti.

Kasnoantički odnosno srednjovjekovni Drid jasno je postavljen i uz pomorsku, i kopnenu komunikaciju. On preuzima ulogu okolnih manjih antičkih lokaliteta koji su bili određeni tim pravcima. No koliko su ovi prethodni vlastitu egzistenciju vezivali za istočnojadranske prometne tokove, toliko kasnoantički Drid svoju ulogu više reducira na lokalni prostor bitno ga određujući vlastitim strateškim položajem. Njegova uloga i značenje odraz su posve novih povijesnih okolnosti.

Kasna antika svugdje donosi niz značajnih promjena. Procesu reduciranja života urbanih središta unutar perimetra gradskih bedema taložiti će arhitektonske slojeve jedne preko drugih, često negirajući stare rastere rimskih ulica, stvarajući neuredne i nehomogene urbane strukture.

U ruralnim krajevima te će se promjene odražavati horizontalnim pomicanjima čitavih središta. Pri tome će geomorfološki uvjeti terena igrati važnu ulogu. U kasnoantičko doba nisu više svakih dvadesetak kilometara postojale putne postaje kao u prvim stoljećima poslije Krista. Teške ekonomske prilike, nesigurnost uzrokovana snažnim prodorima barbarskih naroda uvjetovat će nastajanje utvrđenja uzduž starih rimskih komunikacija. Utvrde će postati glavni faktor egzistencije čitavih regija, što će poslije, u srednjem vijeku, još više biti izraženo, kako to pokazuje primjer Drida.

² Iz okoline Marine potječe i poznata kasnobrončanodobna ostava kulture polja sa žarama. Datirana je u drugu polovinu 13.-12. st. pr. Krista. Vidi: *K. Vinski Gasparini*, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar 1973, 10.

³ *M. Katić*, *Ubikacija putne postaje Loranum i trasa rimske ceste Tragurio - Lorano - Ad Pretorium*, u tisku za sljedeći broj *Diadore*.

⁴ *Ž. Miletić*, *Rimska cestovna mreža između Arauzone i Tragurija, Radovi, Filozofski fakultet Zadar, Razdio povijesnih znanosti*, sv. 31 (1991/1992), Zadar 1993, 87.

Zračni snimak Drida

Drid zapravo čine dva vrha smještena u pravcu sjeverozapad - jugo-istok. Veći sjeverozapadni zove se Veli vrh, dok se jugoistočni (po Jeliću), naziva Mali vrh.

Na Velom je vrhu crkva Gospe od Sniga. Ona je imala više građevinskih faza.⁵ I danas dominira uzvisinom oko koje su sa sjeverne i zapadne strane sačuvani ostaci fortifikacija. Zamijetio ih je L. Jelić prije osamdesetak godina.⁶

⁵ Za nju I. Lučić navodi da se još u njegovo vrijeme vidi: *...Stara crkva sa svodom s jednom kulom u obliku zvonika iz koje je zbog provale Turaka 1500. bila prenesena zavjetna slika Majke Božje i položena na otok Čiovo u crkvu sv. Antuna i Pavla pustinjaka, koja je kasnije zbog velike posjećenosti pobožnih vjernika bila proširena i po onoj slici dobila ime Gospa od Drita koje još i danas nosi.* Vidi u: I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I*, Splitski književni krug, Split 1979, 121.

⁶ L. Jelić, *Die Halbinsel Bosoljina*, Jahrbuch für Altertumskunde, Siebenter Band, 1913, Wien 1913 - 1918, 233 b.

Poslije detaljnijeg proučavanja površinskih arhitektonskih ostataka Drida, ustanovilo se da postoje dvije faze utvrde. One se razlikuju po načinu prilagođivanja terenu i po tehnici izgradnje.

Prva manja utvrda obuhvatila je Veli vrh. Njeni su bedemi dobro sačuvani na sjevernoj i jugozapadnoj strani uzvisine. S istočne strane fortifikacija nije bilo jer su visoke litice omogućavale uspješnu obranu. S jugoistočne i južne strane bedemi se ne zamjećuju. Tome može biti uzrok što su devastirani, osobito za vrijeme Drugog svjetskog rata kad su na jugoistočnoj padini podignuti bunker i skloništa. Upravo se kod jednoga većeg skloništa na jugoistoku vidi dosta morta i kamena s ostacima vapnene smjese na njemu. Tragovi morta sugeriraju da se pravac jugozapadnog očuvanog bedema nastavio pružati uz padinu Velog vrha prema istoku. Tako bi perimetar bedema oko crkve Gospe od Sniga obuhvatio Veli vrh. Ta utvrda se duguljasto pružala u pravcu jugoistok - sjeverozapad.

Na sjevernoj strani bedem je mjestimice sačuvan do visine od 130-150 cm. Na dva mjesta se lomi pod pravim kutom; mort je bogatiji pijeskom a vide se i granule čistog vapna.

Na jugozapadu se vide ostaci kula, a zid pod oštrijim kutom mijenja smjer i dalje se ravno pruža. U temelju bedema mjestimice su ugrađeni veći kameni blokovi nepravilno obrađeni, zaravnjeno im je samo vanjsko lice.

Ispod ovog jugozapadnog trakta bedema počinje se pružati novi red obrambenog zida, potpuno različit od prethodnog. On pripada drugom periodu. Blago se uvija prateći konfiguraciju terena, ne čineći nagle lomove kao zidovi na Velom vrhu. Pruža se od litice na zapadnoj strani Velog vrha, preko sedla, k jugoistočnom Malom vrhu, gdje se nalazi njegov najbolje sačuvani segment. Na ostalim mjestima, osobito u predjelu sedla, sačuvan je samo u temeljnim redovima.

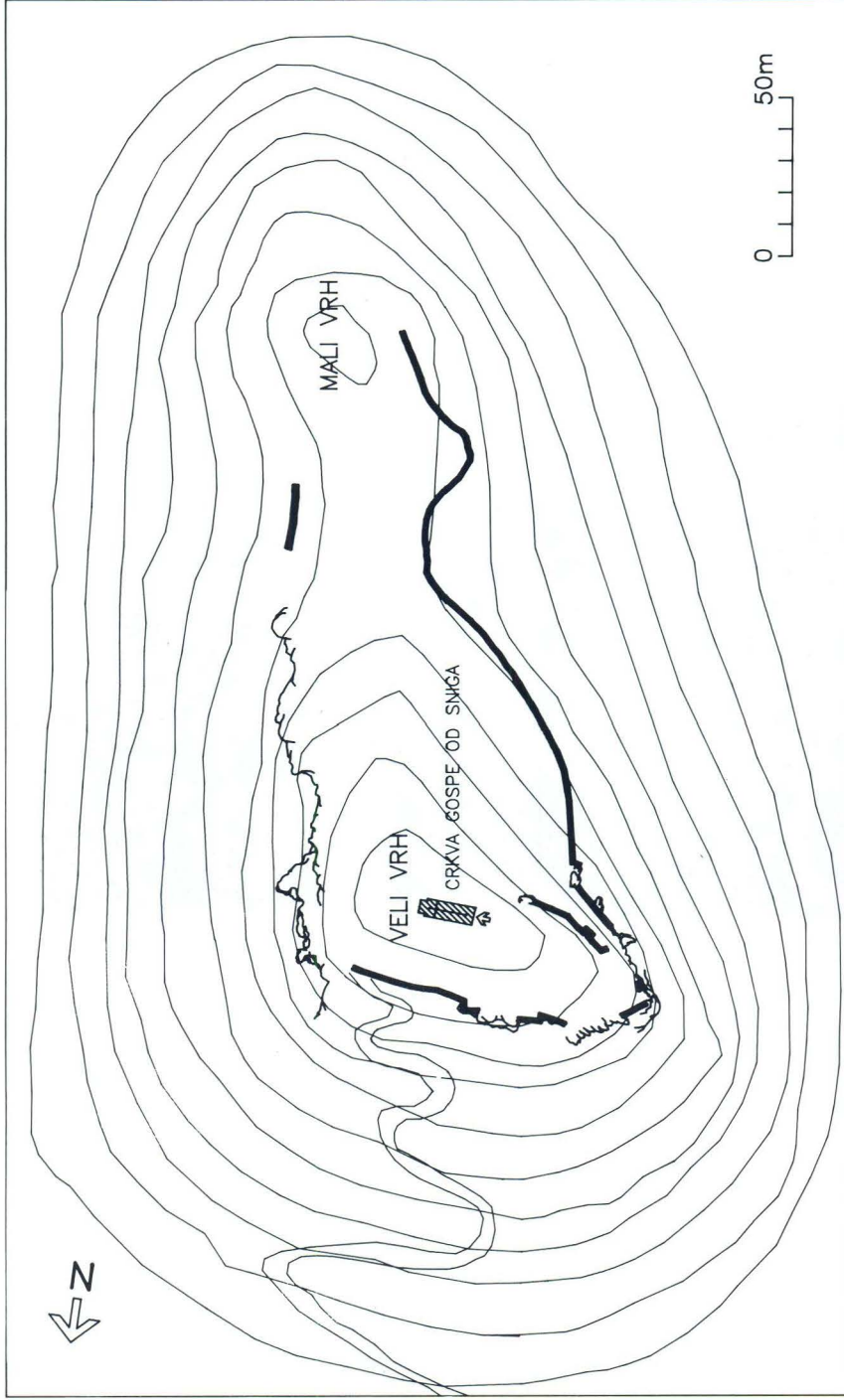
Na istočnoj strani u udolini između Velog vrha i Malog vrha također postoje ostaci fortifikacija široki oko 160 cm (s temeljnom stopom), a sačuvane visine 130-140 cm. Taj zid je rađen bogatom smjesom morta i manjeg kamena kojim se ispunjala sredina između dva lica od krupnijih stijena po dužini okrenutih prema unutrašnjosti bedema. U mortu se zamjećuje sitniji šljunak, te rjeđi ostaci školjki izvađenih zajedno sa šljunkom iz mora. Ovo vezivo potpuno se razlikuje od onog više pjeskovitog na Velom vrhu.

Prva utvrda na Velom vrhu po načinu izrade bedema potpuno podsjeća na kasnoantičku utvrde.

Naglo lomljenje zida pod pravim kutom imamo na ranobizantskoj utvrdi Gustjerna na Žirju, dok kule istaknute kao na Dridu ima također utvrda Gradina na istom otoku kao i Gradina na Vrgadi.⁷

Drugom obrambenom zidu ne nalazimo direktne analogije. Dugi vijugavi bedem jasno se inkorporira u ostatke kasnoantičke utvrde, što se najbolje

⁷ Z. Gunjača, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, Materijali XXII, Novi Sad 1986, 124 -136. Za ranobizantsku fortifikacijsku arhitekturu na sjeverojadranskim otocima vidjeti: Ž. Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjeverojadranskim otocima, Prilozi 5/6, (1988/1989), Zagreb 1990, 29 - 53.

Tlocrtni snimak površinske arhitekture na Driču

vidi na zapadnoj strani. Njegova je uloga bila povezivanje Velog vrha i Malog vrha u jednu cjelinu. Time se osigurala osjetljiva strana kasnoantičke utvrde koja je zauzimala samo Veli vrh, a ujedno se dobila i veća površina za smještaj ljudi i dobara u kriznim vremenima.

Cijeli je prostor između Velog i Malog vrha krševit, na njemu se ne zamjećuju nikakvi tragovi arhitekture. Eventualni ostaci nastambi mogli bi se očekivati tek u masliniku na istočnoj strani gdje se nalazi kraći trakt obrambenog zida, ili pak na zapadu, po sredini sedla, uz same bedeme gdje također postoji uži duguljasti plato.

Sjeverni bedem na Velom vrhu

Inkorporiranje kasnije dogradnje u kasnoantičku utvrdu govori da naknadne preinake Drida nisu mogle nastati u periodu puno kasnijem od kasnoantičke utvrde, o čemu će biti riječi poslije kad vidimo što kažu pisani izvori.

Već je Jelić predložio da dridsku utvrdu treba povezati s podatkom iz djela *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene, gdje između svojih *civitates* Anonim navodi i *Drido*.⁸ To bi ujedno bilo prvo navođenje Drida u pisanim povijesnim izvorima.

⁸ *Ravennatis Anonymi, Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder - G. Parthey, Berolini 1860, IV, 16. Tu se *Orido* spominje zajedno s *Bausionom* (*Bausiona id est Orido*). Izdavači su ovdje prihvatili oblik *Orido* iako dva rukopisa *Cosmographije* (A i C) navode ime *Drido* (*Dridum*), koje je ispravnije.

Cosmographia je djelo nastalo negdje na kraju 6. i početku 7. st., u njoj i Ravenat donosi niz novih imena koja ne nalazimo u ranijim itinerarima. Upravo u tom sloju novih toponima J. Medini je prepoznao središta koja će nastati ili pak postati značajnija u periodu kasne antike.⁹ Tako će Anonim prvi put navesti i Ragusium (*Epitaurum id est Ragusium*) zatim Gedate, Decimin, Netrate, Unione itd.

Novija istraživanja potvrđuju Medinijevo mišljenje. Kasnoantički Ragusium otkriva se sve više na južnoj hridi Grada. Decimin je kasnoantička utvrda na brdu Grubuša iznad Dicma,¹⁰ a, kao što vidimo, i Ravenatov Drido je utvrđeno središte.

Ova tri primjera sugeriraju da su *neki* od novih toponima koje Anonim navodi, kasnoantičke utvrde. One koje su imale istaknutije strateško značenje, okolne uvjete povoljne za život, kontinuiraju i u rani srednji vijek.

Jedna od tih utvrda je Drid koji će postati županijsko središte. *O pripadnostima Bosiljine* pisao je još I. Lučić.¹¹ Taj je dio njegovih *Povijesnih svjedočanstava...*, iako sadrži dosta nadiđenih tvrdnji, i danas glavno polazište za svako bavljenje srednjovjekovnom Marinom. U prošlom stoljeću na povijesno značenje Drida osvrnuo se i Š. Milinović, ali njegov rad nije odmakao dalje od Lučićevih zaključaka.¹²

Dragocjene podatke za marinsko područje donosi još jedan izvor - *Tabula Rogeriana* arapskoga geografa Edrisija, koji je također opisao našu obalu. On je živio na dvoru kralja Sicilije Rogera II. za kojeg je 1154. godine izradio svoje geografsko djelo. *Tabula Rogeriana* je zapravo karta svijeta, dok je Edrisi napisao i komentar nazvan *Kitabu al Rogger* (Rogerova knjiga), što se u literaturi naziva i *Geografija*. Tu se navode mnogi naši priobalni gradovi ali često veoma iskrivljeno, pa neke nije moguće prepoznati.

Ipak jedan Edrisijev toponim po opisu i udaljenostima koje se navode između njega i ostalih gradova odgovara Dridu. Radi se o gradu pod imenom Wawguri.¹³ U starijim talijanskim radovima i u *Monumenta Cartographica* on se ubicira u uvalu Stari Trogir. Na talijansko izdanje i obradu Edrisijevih podataka osvrnuo se još 1887. Š. Ljubić.¹⁴ Usprkos njegovu ispravnom upozorenju da *Daljine po Edrisiu od Šibenika do Wawguri, i od ovog grada do Trogira zahtijevaju, da se stavi Wawguri u Busoljini, gdje je velika brodska*

⁹ J. Medini, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* Anonimnog pisca iz Ravene, Putevi i komunikacije u antici, Materijali, XII, Peć 1978, 71.

¹⁰ M. Katić, Prilog ubicaciji Decimina, Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo, br. 2, XXIV/92, Zagreb 1992, 49 - 52.

¹¹ I. Lučić, o. c. (5), 120 - 134.

¹² Š. Milinović, Drid, Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, god. V, Zagreb 1883. 109 - 115.

¹³ Prijevod Edrisijeva djela objavljen je u *Monumenta Cartographica Jugoslaviae* II, priredio Gavro A. Škrivanić, Beograd 1979, 18.

¹⁴ Š. Ljubić, L' Italia descritta nel libro del re Ruggero compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli, Roma 1883, Rad JAZU, knj. LXXXV, razred filologičko - juridički, XVII, Zagreb 1887, 240.

*luka, i sada dobro napućeno selo, te se vide ostanci iz rimske i srednje dobe, dočim Stari Trogir leži na dnu sasvim otvorene i za brodove veoma pogibne luke, te pokazuje razvaline prastare zgradjevine i ništa više,*¹⁵ Škrivanić u svojoj knjizi opet stavlja Wawguri u Stari Trogir, što se ne može prihvatiti.

Ljubić je pri svojoj ubikaciji, oslonivši se na navedene udaljenosti između gradova, mislio na Marinu gdje smješta Wawguri.

Jelić pak, iako se u navedenom radu dosta služi maštom, ispravno ubi-
cure Wawguri na Drid.^{15a}

Edrisi navodi za Wawguri: *Od Šibenika (Sanagi) do Wawgurija, kojeg neki nazivaju Lawgaru, (ima) 50 milja. To je važan grad među najljepšima i najbranjivijim središtima. Stanovništvo je dalmatinsko, ljudi koji običavaju poduzimati duga putovanja posvuda. Također su dobro opskrbljeni brzim brodovima.*¹⁶

Poslije će u opisu Trogira navesti da se nalazi 6 milja od Wawgurija. Iako je udaljenost koja se navodi između Šibenika i Wawgurija mala, 6 milja između Trogira i Wawgurija odgovara udaljenosti Trogira od Drida. To bi naime iznosilo 9 kilometara,¹⁷ a desetak je kilometara dug obalni pravac između Trogira i Drida. Osim ovog podudaranja udaljenosti, pronašla se i luka u kojoj su bili Edrisijeve brodovi. Ona se nalazila ispod istočne padine Drida u pogodnoj uvali na zapadnoj strani marinskih Poljica. Ostaci pristaništa i danas se vide kad kameni nasip okruglog oblika za vrijeme oseke izađe na površinu. Taj dio uvale nosi znakovit toponim *Muline*.¹⁸

Luka je najvjerojatnije egzistirala i u kasnoantičkom periodu. Od lokalnog stanovništva smo doznali da se na tom području mogu pronaći ostaci amfora i drugog keramičkog materijala.

Edrisijevo navođenje da je Wawguri veoma pogodan za obranu također odgovara realnoj situaciji. Drid je sa svojim bedemima i uzvišenim položajem svakako bio "pogodan za obranu", kako navodi arapski geograf.

Edrisi je pogriješio navevši da Wawguri, odnosno Drid naseljavaju Dalmatinci (Romani). On često u svojim opisima govori o tome jesu li stanovnici grada Slaveni ili Dalmatinci. Mi danas znamo da je Drid, kao

¹⁵ Ibid., 240.

^{15a} L. Jelić, o.c. (6), 230 b.

¹⁶ Ovdje je dan prijevod s talijanskog jezika iz izdanja M. Amarija i C. Schiaparellija (vidi bilj. 14), za koje je osvrt napisao Š. Ljubić još 1887. godine. Dio o Dridu preveo je Marino Manin na čemu mu zahvaljujem. Ljubić piše da je iz navedenog izdanja vjerno iscrpio: *sve one ulomke sa dotičnim bilješkami, što se u njem nalaze a naše se zemlje tiču ili s njom u bližem odnošaju stoje...* Tekst koji se odnosi na Drid u Ljubićevu prijepisu glasi: *Da Sebenico a wawguri, che altri dicono lawgaru (Praetorium? Trau vecchia), ciquanta miglia. E città importante fra le più belle e piu difendevoli capitali. La popolazione e dalmata, gente che suol far lunghi viaggi per ogni dove. E anco (ben) provvista di navi da corso.* U Monumenta Cartographica Jugoslaviae II, 18. str., stoji Škrivanićev prijevod koji se u potpunosti ne slaže s talijanskim tekstom.

¹⁷ Škrivanić se koristi informacijama Lewickog koji navodi da 75 sicilijanskih milja iznosi 111, 525 km, po tome bi 1 sicilijanska milja iznosila 1487 m.

¹⁸ Za podatak o Mulinama zahvaljujem dr. Filipu Racetinu.

središte starohrvatske županije, sredinom 12. st. i ranije u rukama hrvatskog plemstva. U dokumentima s kraja 11. st. spominju se i imena dridskih župana Osrine (Osrina Dridistici)¹⁹ i Dragoslava (Dragoslao Dridistic).²⁰ Iako većina povjesničara smatra navedene dokumente falsifikatima, imena su se župana odnekuda morala preuzeti. Sadržaj samog dokumenta u ovom slučaju ne igra bitnu ulogu.

Jugozapadni kasnoantički bedem na Velom vrhu

Vidimo da se Edrisijev Wawguri ne može ubicirati u Stari Trogir jer se tamo nalazi antički lokalitet koji teško da je egzistirao i u doba kasne antike, dok se o 12. st. ne može ni govoriti. Radi se o neutvrđenom lokalitetu, putnoj postaji koja je svoj procvat doživjela u prvim stoljećima poslije Krista. Njezin je položaj nezaštićen i potpuno otvoren prema moru.

¹⁹ Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, izdala JAZU, sv. I, listine god. 743. - 1100, Zagreb 1967, 189.

²⁰ Ibid., 190.

U Marinu, kako Ljubić pretpostavlja, ne možemo ubicirati Wawguri jer Marina nastaje na samom kraju 15. st., dakle nakon što je Edrisi napisao svoje djelo, pa se ni ova tvrdnja ne može prihvatiti. Edrisijevu opisu Wawgurija najviše odgovara dridska utvrda, to potvrđuju ostaci utvrde, luka i navedena udaljenost od Trogira.

U dokumentima razvijenog srednjeg vijeka dridski će se prostor često spominjati, osobito poslije dolaska ugarske dinastije, kada trogirski crkva puno lakše širi svoje posjede u okolici Trogira.

Drid se tako spominje na crkvenom saboru u Splitu 1185. godine kad trogirski biskup dobiva Trogir, Drid, Šibenik i čitavu županiju Zagorje (C. D. II, 193). Time dridska župa potpada pod trogirskog biskupa. Godine 1226. herceg Koloman na molbu biskupa Treguana daruje poljsko dobro Drid trogirskoj crkvi. Razlog Treguanove molbe jest sprost u dovršavanju trogirski stolne crkve. Prihodi s dridskih posjeda s prihodima crkve sv. Vitala, trebali su omogućiti da se objekt dovrši. Te zemlje su, također investiturom, prije bile dodijeljene Vučini koji je bio i trogirski knez, te Petru Humskom. Zbog njih je, izgleda, trogirski biskup stalno morao utvrđivati svoja prava nad novostečenim posjedima. Tako će 1227. godine Treguanu potvrditi darovnicu kralj Andrija, a poslije, 1242. godine i Bela IV.²¹

Politička uloga utvrde Drida u ovom periodu opada. U dokumentima razvijenog srednjeg vijeka spominju se pretežno zemljišna dobra koja su nekad pripadala ovom središtu. *Cosmographia* i *Rogerova knjiga* jedina su dva izvora koja se konkretno odnose na utvrdu Drid.

Spomenuta prva arhitektonska faza, odnosno kasnoantička utvrda na Velom vrhu, predstavlja Anonimov Drido. Perimetar je njegovih bedema, kako vidimo, obuhvatao samo Veli vrh. Utvrdu okvirno možemo datirati u 6. stoljeće.²² Na to nas upućuje *Cosmographia*, kao i površinski nalazi keramike - narebrene ranobizantske amfore, gruba keramika 6., početka 7. st. i sjevernoafrička crveno glačana keramika.²³

Drugi trakt bedema koji je obuhvatio udolinu između dva vrha, te sam Mali vrh, zaštitivši tako cijelu površinu Drida, inkorporiran je u ranije ostatke kasnoantičke utvrde. On predstavlja drugu arhitektonsku fazu.

²¹ P. Andreis, Povijest grada Trogira I, Čakavski sabor, Split 1978, 300; O ovim događajima I. Lucić, Povijesna svjedočanstva..., 161; N. Klaić, Trogir u srednjem vijeku, Javni život grada i njegovih ljudi, Trogir 1985, 25/26; M. Ivanišević, Trogirski biskup Tregvan Firentinac, Majstor Radovan i njegovo doba - Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru 26. - 30. rujna 1990. godine, Trogir 1994., 264.

²² Ostaci te utvrde dosta upućuju na period ranobizantske vladavine na Jadranu. Međutim, trebamo imati na umu da je položaj Drida izražen i u odnosu na kopnenu komunikaciju, pa je i prije mogao imati važnu ulogu kao gotski punkt, osobito zato što je kontrolirao cestu Salona - Scardona, a znamo da su se neke od glavnih bitaka Gota i Bizanta odvijale baš oko Skradina. Može se reći da je objekt sigurno egzistirao od druge pol. 6. stoljeća dok pitanje njegove ranije egzistencije ostaje otvoreno.

²³ Pronađen je jedan ulomak Hayesove forme 105 s kraja 6. stoljeća ili još vjerojatnije iz prve četvrtine 7. stoljeća. Vidi: J. W. Hayes, Late Roman Pottery, London 1972, 166 - 169.

Dio bedema na Malom vrhu

Taj bedem je u jednom trenutku nadograđen na staru kasnoantičku utvrdu koju očito respektira, ali pri njegovoj izgradnji primjenjuje se potpuno drugačiji način gradnje. Bedemi vijugaju prateći konfiguraciju terena bez oštih lomova i bez kula; mort i način slaganja kamena su drugačiji. Izgleda da se više nije mogla doseći razina one kvalitete u izradi fortifikacija kojom je građen kasnoantički Drido. Ostaje pitanje je li se južna strana na Velom vrhu koristila kao drugi red bedema, odnosno je li po izgradnji kasnijeg donjeg trakta kasnoantička utvrda služila kao neka vrst akropole ili je njezin južni obrambeni zid nakon izgradnje kasnijeg bedema izgubio funkciju.

U svakom slučaju, sjeverni kasnoantički perimetar bedema na Velom vrhu nije se mijenjao, ne zamjećuje se nikakva promjena njegova pravca pružanja. Sačuvani su mu donji redovi ili sami temelji, pa možemo samo pretpostaviti da se u gornjim razrušenim dijelovima dograđivao ili obnavljao. Očito je međutim da je on u osnovi sačuvao svoj stari kasnoantički oblik u toku čitavog perioda egzistiranja Drida.

Naknadna dogradnja obrambenog zida na kasnoantičku jezgru ne dozvoljava veliki vremenski razmak između prve i druge faze. Ali za sigurniju dataciju samog nastanka ovog bedema treba vidjeti što će pokazati arheološka istraživanja.

Edrisijev opis Wawguriya daje nam zapravo sliku Drida iz prve polovice 12. st. kad je on još morao biti snažniji gospodarski i politički subjekt na ovom prostoru. Kuriozitet je u tome što se arapski geograf više zadržava na Wawguriyu nego na susjednom Trogiru preko kojeg prelazi sa dvije rečenicice, a više pažnje ne posvećuje ni Splitu.

Pri opisu naših gradova Edrisija najviše zanima njihova mornarička snaga. On govori da je Drid imao brze brodove, a podatak o ljudima koji poduzimaju posvuda duga putovanja najvjerojatnije se odnosi na mornare. Takva kvaliteta brodova i posade pretpostavlja dužu pomorsku tradiciju na ovome mjestu.

Usprkos opisu Wawguriya što ga arapski geograf ubraja među najljepša i najbranjivija središta na našoj obali, današnji ostaci ne otkrivaju tragove negdašnjega sjaja. Njegov strateški položaj, i danas kad se ne vide konture utvrde, nedvojbeno ostavlja snažan dojam. No sama tvrđava o kojoj Edrisi govori može se nazvati tek preuređenom kasnoantičkom utvrdom. Osim crkve Gospe od Sniga i druge crkve sv. Petra, koja se nalazi pod istočnim podnožjem Drida i koju tek treba razjasniti, nisu otkriveni nikakvi ostaci značajnijih građevina. Kulturni slojevi na lokalitetu sugeriraju da su prostorije bile naslonjene uz bedeme.

Položaj utvrde u odnosu na pomorski i kopneni put najbolje govori o njenoj važnosti. Drid kontrolira cestovni pravac koji sa zapada, od Skradina i Šibenika vodi prema Trogiru, kontrolira također i dio trogorskog akvatorija.

Gospodarski značaj dridskog kraja lijepo osvjetljavaju Lučić i Andreis. Sama činjenica da je za izgradnju trogirske stolne crkve tražen posjed Drida i crkve sv. Vitala, govori o važnosti dridskih zemalja za grad Trogir, s njih je prihode ubirala i crkva i komuna. Koliki su bili kapaciteti dridskih pašnjaka pokazuje Lučićev podatak da je oko 1239. godine s njih odvedeno 80.000 grla sitne stoke.²⁴ Tako će Andreis jednom prilikom, navodeći koliko je čega u Bosiljini opljačkano, napisati: *Toliko nesreće ovog zemljišta jasno pokazuje da je ono plodno i obilno.*²⁵

Arheološki i povijesni izvori govore o tome da je Drid do sredine 12. st. morao biti važan politički i vojni činilac na prostoru koji gravitira Trogiru. Naime, brodovi koji su izlazili na zapad iz trogirske luke koristili su isti izlaz na otvoreno more kao i dridsko brodovlje. To je prolaz između rta Okruk i uvale Marušić širok oko 2 km. Kako smo vidjeli, Drid također kontrolira cestovni pravac koji je od Trogira vodio na zapad. Iz takvog više nego povoljnog položaja naspram Trogira vidimo potpunu stratešku dominaciju prvog.

Drid možemo svrstati u utvrde poput Klisa, Knina ili pak Imotske tvrđave, koji su također bili županijska središta. Međutim, ranosrednjovjekovni izgled tih utvrda nije nam poznat jer su one poslije nadograđene recentnijim fortifikacijama. Dridski ostaci su značajni jer najbolje pokazuju kako je izgledala jedna ranosrednjovjekovna utvrda. Većina utvrđenja poput Klisa, Knina ili Sinja bili su važni kasnoantički punktovi. Na prostoru koji im je gravitirao poslije su se formirale starohrvatske županije. Tako su u Vinodolu kasnoantička utvrđenja Lopar i Badanj postali župski gradovi.²⁶ U

²⁴ I. Lucić, o. c. (5), 149.

²⁵ P. Andreis, o. c. (21), 303.

²⁶ R. Matejčić, Sedam godina rada na istraživanju Liburnijskog limesa, Osječki zbornik, XII, Simpozij o istraživanju limesa u SFRJ održan u Osijeku 11. 05. 1968, Osjek 1969, 34.

Pogled na uvalu s istočne strane Drida gdje je bila luka

Bosni i Hercegovini ranokarolinški metalni nalazi ukazuju na korištenje stare kasnoantičke utvrde Vrbljani na Sani u drugoj polovini 8. st. Vrbljani se ne razvijaju u kasnosrednjovjekovni utvrđeni grad,²⁷ već utvrda zadržava, kao i Drid, stari kasnoantički oblik.

Otvoreno je pitanje kada Drid prestaje egzistirati. Upad Tatara koji 1242. godine opsjedaju Trogir, a vjerojatno i Šibenik,²⁸ mogao je biti koban za tvrđavu osobito zato što se nalazila u blizini Trogira, a put koji je vodio prema Šibeniku prolazi pored nje.

Izgleda ipak da važna uloga Drida opada zbog političkih razloga.

Raznim darovnicama hrvatskih odnosno hrvatsko-ugarskih vladara prostorne granice gradova se šire, hrvatski vlastelinski sloj uključuje se u političke borbe samih gradova, antagonizam grada i neposrednoga hrvatskog zaleđa sve se više gubi.²⁹ Tako slabi politička i upravna samostalnost Drida. Za njega će blizina Trogira postati kobna, dok će se npr. Šibenik, koji je imao identičan razvoj kao i Drid, nastaviti dalje razvijati prema pravom gradu s komunalnim uređenjem i vlastitim biskupom. Šibenik je također bio kasno-

²⁷ I. Bojanovski, Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Sani, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, sv. XXIX (1974), Sarajevo 1976, 254-255.

²⁸ J. A. Soldo, Provala Tatara u Hrvatskoj, Historijski zbornik, 21-22, Zagreb, 1968/1969, 387.

²⁹ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952, 34.

antička utvrda,³⁰ u srednjem vijeku ima vlastitu mornaricu kao i Drid; povoljan geostrateški položaj omogućuje mu daljnji razvoj na sigurnijoj udaljenosti od važnijih priobalnih gradova, iako i on vodi ogorčenu borbu s Trogirom.

Početak 16. st., u sjeni turske opasnosti, Drid je morao biti napušten. Već oko 1495. godine počinju nastojanja trogirskog biskupa Francesca Marcella da se na području današnje Marine sagradi jedna kuća ili kula za zaštitu okolnih stanovnika.³¹ Tako je u Marini počeo proces kao u Kaštelima gdje će se stanovništvo iz raštrkanih naseobina po padinama Kozjaka početi sakupljati oko novih utvrđenih posjeda na obali.³²

To je period u kojem život na Dridu jenjava. Tada se, kako smo naveli, čak odnosi i slika Gospe Dridske na otok Čiovo gdje je bila sigurnija.

Drid nam otvara niz povijesnih i arheoloških problema, a daje i neke odgovore. Dalja istraživanja ovog središta i ostalih potpuno zanemarenih utvrda za koje znamo da kontinuiraju u ranom srednjem vijeku, dat će jasniju sliku o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj povijesti na srednjodalmatinskom području.

³⁰ Z. Gunjača, O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice, Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976, 46.

³¹ P. Andreis, o.c. (22), 301.

³² I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir 1984, 107, 128.

THE DRID FORTRESS

Miroslav Katić

The autor discusses the archaeological remains on Drid hill in the municipality of Marina, some ten kilometres west of the town of Trogir. The remains pertain to a fortress from late antiquity, mentioned in the book »Cosmographia« by an anonymous writer from Ravenna at the end of the 6th and beginning of the 7th century, as *Drido (Orido)*. This site indicates that a number of the toponyms mentioned by Anonymous of Ravenna are centres that were founded or grew in significance during late Antiquity, some being fortresses from that time. The Drid fortress was also described by the Arabian geographer Edrisi whose work *Tabula Rogeriana* and *Kitabu al Rogger* (Roger's Book) was completed in 1154. Here the fortress appears under the name of *Wawguri* (Lawgaru), and is described as one of the most beautiful and most easily defended towns on the eastern Adriatic. Edrisi tells of fast ships and men that set off on long voyages (most probably referring to sailors). The archaeological remains of the harbour are visible at the foot of the eastern slope of the hill. The remains of a rampart on Veli Vrh are known to have been part of the Drid fortress as described by Edrisi, whereas the second, winding rampart stretching towards Mali Vrh was constructed at a later date. With the addition of this wall, the entire hill became fortified. The exact date of construction of these defensive walls, however, is not known, but the fact that they were incorporated into the existing fortress would indicate that they were temporally not far apart. An 11th century source mentions the existence of districtprefects at Drid which proves that it must have been the centre of one of the old Croatian districts (Županija). The political significance of Drid began to diminish with the lessening antagonism between the Dalmatian towns and the nearby Croatian hinterland, when the Croatian gentry began to take an interest in the political life of the towns and a large part of Drid's land was gained by the church of Trogir in the first half of the 13th century. In 1226 the Trogir Bishop Treguanus received Drid land from Duke Koloman on the occasion of the completion of the cathedral. Drid lost its function at the beginning of the 16th century and its population sought new shelter nearer to the sea, on the site of today's settlement of Marina.